

Allmänningar i Kalvsviks sockens västra gränstrakter

et svenska riket i början av 1500-talet var glest befolkat. Hela landet hade inte mer än cirka 700 000 invånare. Stockholm var en stad med knappt 6 000 invånare av vilka bara 300 betalade skatt. Sverige var helt och hållet ett Östersjöväld. Vi hade ingen västkust vid den här tiden, den hörde till Danmark och Norge. Skåne och stora delar av södra Sverige hörde till Danmark. Norra Sverige var inte särskilt bebott. Södra Finland var en del av det svenska riket, så Stockholm låg i mitten av det som då var Sverige. Det fanns överhuvudtaget inte särskilt många eller stora städer. Kalmar hade cirka 1 000 invånare, Jönköping också. De flesta människor bodde på landet, 95 procent. Vi var katoliker, som vi varit i många hundra år. Det stod krucifix längs vägarna. Man firade de katolska helgonen. I kyrkorna talade man latin.

Faktaruta om allmänningarnas uppkomst och ägande

Allmänningarna har funnits ända tillbaka till 1100-talet då de stora ödemarkerna och ödeskogarna mellan bebyggda trakter togs i anspråk. När Sverige administrerades efter landskap, härad, socknar och byar hade bönderna inom varje enhet gemensam ägd mark – allmänningar. Dessa områden, som från början var ett ingenmansland, kom med århundradenas lopp att bli alltmer värdefulla och tagna i bruk. Allmänningarna användes för bl.a. mulbete, vedfång, ängs- och madslåtter och torp etablerades där genom svedjebruk. Gemensamt ägda allmänningar i Sverige och Finland har sannolikt legat till grund för den unika allemansrätten i våra länder, en kvarleva som vi behöver vårda för framtiden.’

Under medeltiden fanns olika former av allmänningar nämligen by-, socken, härad- och landsallmänningar. Utöver byarna och ensamgårdar fanns också mark som ingen gjorde direkt anspråk på. Denna kom under 1600-talet (1683) att tillfalla kronan då Karl XI i samband med reduktionen tillsatte ett antal skogskommissioner, som uppdrogs att reda ut gränser och ägoförhållanden. Som delägare i en allmänning räknades, då som nu, endast jordägarna. Rätt till andel fördelades efter skattetalet, det s.k. mantalet, som visade den aktuella gårdens skattekraft.

Landsallmänningarna var störst och bestod av mer otillgängliga och framför allt ouppodlade områden, ofta belägna mellan landskapen. Många av landsallmänningarna har, vartefter befolkningstätheten och uppodlingen ökat, delats upp mellan olika härad och på så vis omvandlats till häradallmänningar eller blivit kronoparker¹.

Under medeltiden utnyttjades häradets allmänna skogar i första hand till att göra intagor och för betessvedjande då ved och byggnadsvirke ofta fanns i tillräcklig mängd i de mindre

¹ Kollberg, O. (1955). Några blad ur Trögds häradallmänningens historia. Utan förlag, Uppsala.

skogarna i anslutning till byarna. Sockenallmänningar är oftare av något senare datum och delades upp under 1700-talet (några äkta sockenallmänningar finns dock kvar). Byallmänningarna var minst och bestod av böndernas oskiftade skogar. Dessa försvann till stor del i samband med det laga skiftet².

Enligt landskapslagen från 1200-talet kunde man inte fara fram hur som helst på allmanningen utan fick vackert se till att utverka ett tillstånd för sitt nyttjande på häradstinget. I praktiken gällde detta endast vid anläggning av ett nybygge med tillhörande odling, en så kallad intaga, eller för svedjande³.

Delägarnas rättigheter fastslogs på 1350-talet i Magnus Erikssons landslag – det blev fritt fram att hugga för häradsborna, alltså för de som var jordägare, inte för ”löskefolket”. För odling fordrades härads medgivande och *avrad* (arrende), måste lämnas till ”häradskistan”. ”Två tredjedelar av allmanningens avkastning stannar kvar i allmanningen och en tredjedel lämnas till kungen⁴ s.k. ”*Njuta tridhiung*”. Allmogen/bönderna fick således behålla två tredjedelar.

Det ständiga intagande av allmänningssmarken, särskilt av adeln, samt ett omfattande svedjande som inte alltför sällan urartade i regelrätta skogsbränder ledde till att skogsbrist uppstod lite här och var. Vid slutet av 1500-talet och under 1600-talet fick skogen i Mellansverige, genom bergsbrukets intåg - även sjömalmsbruken i Småland, ett värde som tidigare saknats vilket ledde till att kronan, dvs. staten, insåg att något måste göras.

För att förhindra fortsatt misshushållning med skogarna kom år 1647 drottning Kristinas skogsordning. Bergshantering och skogsdrift hade då nått en sådan omfattning att skogarna ansågs allvarligt hotade. *The kostelige och högt nödtorftige Skogar blifwa icke rätt brukade, utan missbrukade*, skriver drottning Kristina i förordet. Vad gäller rätten att utnyttja häradsallmänningarna innebar skogsordningen för häradsborna en negativ utveckling. De fick till exempel bara begagna sina allmänningar till *huustarf med fäåbet, fiskiande, timber och wedebrand men icke til at fördärfwa och uthöda, och i ingen måtto til salu eller häradsboernas förfång*.

Det nämns inget om äganderätten men det framgår av den femte punkten att häraderna innehar förvaltningsrätten av allmänningarna. Vid läsning mellan raderna råder dock inget tvivel om att äganderätten är kronans medan brukningsrätten och eventuell avkastning tillkommer häradsborna. Bland bestämmelserna kan nämnas att krav restes på utmärkande av gränser och upphuggning av rågångar. Intagor som inte klarade skattläggning på minst ett kvarts mantal skulle avhysas och byggnaderna rivas. Svedjning förbjöds i hopp om att skogsbränderna skulle avta⁵.

² Laga skifte i Sverige beslutades år 1827 och principerna i denna skiftesstadga gällde till 1928. Syftet var att slutföra de jordreformer som påbörjats med storskiftet och enskiftet. Det räckte att en bonde i byn begärde laga skifte för att det skulle genomföras. Laga skifte var inte lika genomgripande som enskifte. I mindre produktiva områden fick ofta gårdarna ett stycke åkerjord och ett stycke skog.

³ Kollberg, O. (1955). Några blad ur Trögds häradsallmänningens historia. Utan förlag, Uppsala.

⁴ Byggningsbalkens flock (kapitel) 24.

⁵ Kollberg, O. (1955). Några blad ur Trögds häradsallmänningens historia. Utan förlag, Uppsala.

Kronan kopplar greppet om häradsallmanningarna

Tvisterna om vem som ska äga det gamla "ingenmanslandet" har pågått i hundratals år. Gustav Vasa stramade under sitt välde åt ägandet under 1540- och 1550-talen. Han förklarade allmanningarna som kronans tillhörighet, - - och ingen annans.

Senare, under "förläningarnas 1600-tal" menade kungamakten att adeln borde få del av allmanningarna. Så blev det också fram till "reduktionen" på 1680-talet då staten återtog mycket av jorden. Den ökade statliga regleringen av skogen under 1700-talet ledde till ett utbrett hot mot skogen, med ibland medveten misshushållning från allmogens sida. För att övervaka att myndigheternas beslut efterlevdes tillsattes de första s.k. skogvaktarna. De uppbar ingen lön men kunde utnyttja rätten att fritt gästa bönderna och låta sig skjutas av dem utan ersättning. Det förekom också att de medvetet fördröjde avverkning för avsalu och lät sig mutas av befallningshavande för att tillåta otillbörlig avverkning. I ett kungligt brev från 1777 beskrivs hur skogvaktarnas "små löner och senare tiders penninglystnad blivit anledning till stora förödelse för skogarna, varigenom deras tillsyn blivit fal, förmånlig för den rike, ej sällan tung och obillig för den fattige".

I 1734 års skogsordning sägs att häradsborna förvisso har nyttjanderätten till allmanningarna men det krävs uppenbarligen starka skäl för att få tillstånd till nyttjande. Under första paragrafen i sextonde kapitlet står nämligen bland annat:

"Ther måge the, som ej hafva sådant på egna ägor, njuta muhlbete, timmer, ved, gårdsel, löt näfver, tort bast och annat som ther finnes, till egen nödtorft, men ej något ther/till annan upplåta eller sälja".

Skogsordningen förbjuder intagor på allmanningarna samt föreskriver angående förvaltning att landshövdingen är högsta tillsyningsman och även att en skogvaktare ska bo på varje allmanning. För häradsallmanningen på Hössön dröjde det ända till slutet av 1700-talet innan någon skogvaktare tillsattes och då endast under en kortare period.

Avverkningen för husbehov skulle hårt kontrolleras. Den måste passera inte mindre än fyra instanser: häradsting, häradsrätt, landshövding och skogsstatstjänsteman. Dessa och andra bestämmelser praktiserades med tiden allt strängare. 1793 och 1805 års skogsordningar bekräftade den nya ordningen.

Skogsordningarna från 1793 och 1805 kan ses som lågvattenmärken när det gäller häradsbornas rätt till sina allmanningar. Det var hart när omöjligt att ens få plocka åt sig en vedpinne på allmanningsskogen. Detta berodde delvis på att man under 1700-talets senare hälft avverkat för mycket samtidigt som svedjningen trots tidigare förbud inte upphörde. Därför föreskrevs att årsavverkningens storlek skulle fastställas av landshövdingen efter utlåtanden av länets överjägmästare respektive lantmätare. Då alla avgörande beslut fattades av landshövdingen samtidigt som skötseln och förvaltningen handhades av tjänstemän från skogs- och jägeristaten var häradsbornas inflytande litet och den reella äganderätten därmed mycket svag.

Äganderättens slutliga fastställande och privatisering

Krav restes så småningom på att häradsallmanningarna skulle uppstyckas till delägare. Det blev åtskilliga årtionden av diskussioner om förvaltningsform. Adam Smiths liberala nationalekonomiska teorier om "den osynliga handen" och fria marknadskrafter spreds i

Europa. Vid 1817–1818 års riksdag hemställde ständerna att alla kronans disponibla skogar och allmänningar, med några undantag, skulle försäljas på öppen auktion till högstbjudande. Ett ytterst radikalt förslag med tanke på skogspolitiken under 1600- och 1700-talen, men i takt med tiden.

Remissinstanserna hade vitt skilda åsikter om vem som egentligen var rättmätig ägare till häradsallmanningarna, häradsborna eller staten. År 1823 föredrogs ärendet för kungen, Karl XIV Johan, av Magnus Danckwardt – en orädd, liberal ämbetsman som spelat stor roll för svenska jordrättsliga förhållanden. Hans uppfattning var att kronan inte ägde allmanningarna och således inte kunde sälja dem, ”...men att, med K.M:ts och rikets ständers bifall, de kunna, med de villkor och efter de grunder, som funnos billiga och lämpliga, till intressenternas disposition under full äganderätt upplåtas.”

I Danckwardts utkast till proposition (förslag från regeringen till riksdagen) ingick att allmanningarna inte bara skulle återgå i intressenternas ägo, utan också, som en följd av detta, kunna delas upp mellan dem. Förslaget gillades av kungen och beslutades år 1823 av riksdagen med några få ändringar. Det första tecknet på den nya inställningen avspeglas i ett kungligt brev år 1824. I detta föreslås att häradsallmanningarna bör betraktas som häradets tillhörighet och dessutom ges utrymme för att dela upp häradsallmanningarna mellan delägarna. För detta krävdes emellertid både ansökan och efterföljande noggrann utredning för att en delning skulle komma till stånd^{6 7}.

Under de följande tjugo åren delades ett stort antal allmänningar upp och totalarealen hos Sveriges häradsallmänningar minskade med nära nog hälften, från 170.000 ha till drygt 90.000 ha. Ett problem med uppdelningarna var att de utdelade markplättarna ofta var så små att de nyblivna ägarna inte sällan antingen helt struntade i eller annars ej förmådde finna sina ynka kvadratmetrar⁸.

Med 1866 års skogsförordning ändrades synen och allmanningarna fick inte längre delas eller säljas. Det klargjordes också att det var jordägarna inom häradet som var ägarna. Där står uttryckligen att delägare i häradsallmänning *är person som i häradet bygga och bo efter deras mantal*. Delägarna skulle själva sköta den ekonomiska förvaltningen genom en av sockenombuden utsedd styrelse. Eventuell vinst skulle fördelas genom utdelning i natura eller kontanter.

Sedan 1930-talet har häradsallmanningarna samordnat sin verksamhet för att på bästa sätt biträda allmänningsstyrelserna i deras förvaltning. Enigt lagen om Häradsallmänningar från 1932 fastställdes häradsbornas äganderätt och egen förvaltning av sina hävdvunna allmänningar. Dessförinnan sköttes tillsyn och förvaltning av kronan via Domänverket. Den enda nyheten i 1952 års lag är en paragraf som ger möjlighet till avlösning av delaktighet i häradsallmänning mot kontant ersättning, men detta gäller enbart fastigheter vilka inte är taxerade som jordbruksfastigheter.

De tidigare århundradenas intagande av allmanningarna har definitivt upphört under

⁶ Kollberg, O. (1955). Några blad ur Trögds häradsallmänningens historia. Utan förlag, Uppsala.

⁷ Häradsallmänningförbundet, Häradsallmänningarna – från medeltida kulturarv till modern samverkan, av Ulla Lovén.

⁸ Eklund, G. (1967). Olands häradsallmänning Alunda 1832-1967. Olands häradsallmänning. Uppsala

1900-talet. Allmänningarnas funktion som fodertäkt för djurhållningen har även den upphört. Tidigare var slätter av våtmarker samt hamling av lövträd ett viktigt led i foderinsamlandet inför de bistra vintermånaderna. Frågan om ägande- resp. brukanderätten till skogen diskuteras än idag, där miljöaspekter och avverkningsmetoder numera är inslag i debatten. Naturvården framför också som viktig grund för besöksnäringen.

I dag finns det ett sextiotal häradsallmänningar i Sverige med 30 000 delägare som äger nära 150 000 hektar skogsmark. Dessa varierar i ytstorlek från runt 100 upp till 6 500 ha⁹. Snefringe häradsallmänning i Västmanland är störst med sina 600 delägare och 6 500 hektar produktiv skog.

1. Kinnevalds västra häradsallmänning Hössön¹⁰

Inom Kronobergs län har det funnits fem häradsallmänningar, varav de tre största fanns i Kinnevalds härad. Samtliga auktionerades ut av landshövdingen i Kronoberg på 1830-talet efter lantmäteriförrättning, uppdelning i gårdar och skatteläggning. Två av allmänningar förvärvades av Huseby bruk, omfattande tre fjärdedelar av Hössöns häradsallmänning år 1840 (tre av fyra gårdar) och hela Möcklehults häradsallmänning i Västra Torsås socken, den senare med en areal på 758 tunnland.

Hössöhalvön bestod till största delen av en häradsallmänning om nästan 700 hektar inkl. dispositioner (intag) till Hagstad, Agnäs och Huseby Bruk (bl.a. allmänningstorpen Vevik och Bjurkärr). Utan dispositionerna var arealen 1037 tunnland, dvs. drygt 500 hektar. Det var, som nämnts ovan, inte ovanligt att allmänningar uppstod vid olika gränser, i detta fall mellan Kinnevalds och Allbo härader samt dessutom mellan två socknar, Kalvsvik och Skatelöv. Rent fysiskt delas halvön av den gamla häradsvägen, som idag är en del av Sverigeleden.

Enligt Kungliga Kammarkollegiets brev den 16 februari 1698 blev Vevik och Bjurkärr¹¹ lagt till "Huseby Krono Jernbruk" såsom ersättning för bortminskade ägor under militären". Med omfattande privilegier blev 1689 bröderna Peter och Paul Rudebäck ägare till Huseby Bruk. Bruksrörelsen hade sedan 1670-talet varit i ödesmål efter en översvämning och drogs in vid Karl XI:s reduktion till kronan 1688. Då Peter Rudebäck varit regementskvartermästare vid Kronobergs regemente med Hagstad som löneboställe under senare delen av 1680-talet kände han sannolikt till platsen. Vevik kom att användas som lastplats för råvaror till bruket, främst sjömalm, kol och lera togs på allmänningen och i sjön Åsnen, både i Julöfjorden och Åkavik. År 1730 skedde jordavskiljning med råmärken (gränsstenar) som avskilde torpen Vevik och Bjurkärr från häradsallmänningen, med en areal omfattande 200 tunnland och 18 kappeland.

Vevik och Bjurkärr skattlades i början av 1800-talet¹² tillsammans med allmänningstorpen Sundet¹³ invid norra Sirköbron, som var det äldsta medeltida torpet på Hössöhalvön, och

⁹ Berglund, H och Hedlund, H. (1968). Sveriges härads allmänningar. Sveriges Härealdsallmänningförbund. Stockholm.

¹⁰ Se även Skatelövskrönikan 2010, utgiven av Skatelövs hembygdsförening, s 171-203, " Hössöhalvön - en viktig Husebydomän" av Ingolf Berg

¹¹ Namnet Vevik har sannolikt med ved att göra (ve är dialekt för ved och benämndes på karta från 1690-talet för "Wedevik"). Där fanns då även ett lertag, kallat "Lervik". Bjurkärr kommer från bäver (bjur) och kär

¹² Överklagades av bröderna Hamilton som ansåg att mantalstalet var för högt, vilket därefter sänktes.

Wachttorpet/Nyatorp¹⁴ (mitt emot avtaget till Agnäs gård och naturreservat). Det senare torpet etablerats som skogvaktareboställe för häradsallmanningen före 1770. Torparna i Sundet och Brevik sökte besittningsrätt till sina torp på 1820-talet, men det beviljades inte.

Tre av Hössögårdar förvärvades av grevarna Hamilton på Huseby för en köpeskillning av 15 400 Riksdaler Banco, varefter bruket kom att inneha totalt 950 tunnland på Hössöhalvön. Det motsvarade 8 % av hela godsets jordinnehav år 1867, det år som J S F Stephens köpte Huseby. Den fjärde Hössögården, Hössö Västregård, förvärvades av tre bönder, från Grimslöv och Skäggalösa i Skateklöv och Tykatorp i Västra Torsås (ligger mitt emot gården - på andra sidan av Julöfjorden) som strax därefter delades i två gårdar, Julås och Järnsmedbacken. Då gårdarna saknade mangårdsbyggnader gavs skattefrihet under 10 år för tre av gårdarna, medan Hössö Västregård fick 12 år då marken var sämre för odling. De skattelagda torpen fick ingen befrielse från roteringen.

Innan Hössögårdarna såldes på auktion vid Växjö landskontor år 1840 (det var innan residenset i Växjö byggdes 1848 - landshövdingen Carl Mörner bodde då i Kronoberg) fick de torpare som olovligen bosatt sig på häradsallmanningen flytta. Odlingen hade skett med svedjebruk och de låga husen var byggda av timmer från häradsskogen, enkla ryggåstugor med jordgolv och tak av brädor och torv samt halmtäckta ladugårdar i skiftesverk. Många av dessa torp var från början av 1800-talet, små och i mycket dåligt skick. Torpen från slutet av 1700-talet var i bättre skick. Fler generationer hade brukat dessa som därigenom fått större odling och kanske ersatta hus. En del av de små husen hade sk. "kolider" där den enda kon vistades vintertid då ladugårdarna var i allt för dåligt skick.

Häradet värderade byggnaderna, jordkällare, uppodling och lagda stenmurar. Ersättning utgick från köpeskillingen från Hössögårdarna (som skulle betalas i sex rater) och utgick också till bönder i Odensjö och Valeryd skogslag för förlorat mulbete på allmanningen. De hade påkallat rättegång i samband med försäljningen. Auktionen, som därmed inte fick någon tidsutdräkt, utlystes i häradets alla kyrkor. Grevarna Hamilton, som köpte tre av gårdarna, lät därefter uppföra nya byggnader på flera av torpen. Torparna ägde således inte sina byggnader, vilket annars var vanligt på skattejord (ägd av bönder).

Pengar till brobyggnationer och om vägar

Vid försäljningen av häradsallmanningen uppstod givetvis en diskussion om hur man skulle förfara med försäljningsintäkten. Ägare var de som i häradet hade i mantal satt jord och omfattade således inte de jordlösa torparna, statare, hantverkare m.fl. Det var flera hundra gårdsägare som hade intresse i saken, vilket innebar att försäljningen utlystes från ett stort antal predikstolar i häradets kyrkor. Jordägarna hade givetvis sett en utskiftning bland dem, men detta förhindrades genom Kongl. Maj:t:s nådiga brev den 28 juni 1838 uttalade att medlen skulle tillföras häradets kassa. Greve Posse till Bergkvara föreslog att ¾-delar av köpeskillingen skulle avsättas till brobyggnadskassan och resterande lånas ut mot säkerheter. Därmed kom viss finansiering till byggande av norra Sirköbron (mot Hössöhalvön) år 1853 och den norra Kläcklingebron (invid Nabben) år 1851. Den södra broförbindelsen från Kläcklinge mot Sirkön påbörjades 1937, i samband med att Kläcklingevägen byggdes om

---

¹³ Anders i Billingsnäs (som Sundet då hette) omnämns i boskapslängden 1632. Vid uppmätning av häradsallmanningen år 1822 var arealen på 29 tunnland. Torpet blev öde på 1920-talet.

¹⁴ Torpet etablerades före 1770 och revs omkring 1930. 1794 uppgick arealen till 13 tunnland och 14 kappeland. Skogvaktare var bl.a. Simon Jacobsson f 1763 mellan åren, omkring 1790-1820.

genom AK-arbeten¹⁵. Ett sammahället vägnät skapades därmed mellan de stora öarna i Åsnen, då det även byggts en bro mellan Sikrön och Vemboö.

Norra Sirköbron sedd från Hössösidan , bilden ovan från 194 och nedan 19292, Lunds Universitetsbibliotek.

Brobyggnationerna var angelägna då vägarna var dåliga (undantaget vintervägar över isarna). Huvudvägen från Växjö till Skåne gick över gästgiverierna i Nöbble, Gottåsa och Diö och till Blekinge över Ingelstad, Uråsa och Kvarnamåla. Däremellan, i Åsnenområdet, var det usla kommunikationer. Vägsträckan Huseby, Vaghult, Kalvsvik till Jät, med gästgiveriet i Kråketorp underlättade postgången och transporter när denna etablerades. Bönderna i Skäggalösa by fick på 1830-talet tillstånd av Kommerskollegium att bedriva kreatursmarknad i Vaghult ("Hultamarken") vår och höst. De uppförde och ägde marknadsstånd, varav en del finns kvar än idag. Efter marknadsdagen samlades bönderna i Skäggalösa by hos åldermannen för att dela på avgifterna från marknadsstånd och försäljningsplatser.

---

¹⁵ Beredningsarbete genom arbetskraftskommissionen.

I sammanhanget kan också nämnas att Torne bro invigdes 1884. Denna bro byggdes på initiativ av Gunnar Hyltén-Cavallis pga. järnvägen, där sträckan Vislanda – Karlshamn med station i bl.a. Torne var i drift åren 1874-1970. Bron delade Kinnevalds och Allbo härad (men inom Skatelövs socken) och var något smalare på Vrankungesidan, där man höll hårdare i penningen.

Husebytorpen på Hössöhalvön vid mitten av 1800-talet

Huseby kom genom förvärvet av de tre Hössögårdarna att inneha nio ursprungliga torplokaliseringar på Hössöhalvön, Bjurkärr och Vevik sedan år 1696/1730, och genom auktionen år 1840 även Mobergatorpet./Vackratorp, Brändahult/Stenvik och Vacktorpet/Nyatorp på Skatelövssidan samt fyra lokaliseringar, Sundet/Lilla Sundet, Gropholmen, Brevik och Vacktorpet/Nyatorp på Kalvsvikssidan. I de 12 stugorna som fanns på dessa lokaliseringar kan det ha bott 70-80 personer.

Privatiseringen 1840 av häradsallmanningen startade en omfattande nybyggnation de följande 20 åren. Flera enkla backstugor ersattes och nya hus uppfördes av grevarna Hamilton. Ett av de större torpen blev Vackratorp, efter sammanläggning med intilliggande Mobergs torp i början av 1900-talet, som brukades fram till 1966 av syskonen Magnusson. Vevik odlades upp under senare delen av 1800-talet fram till mitten av 1900-talet genom dagsverken och lönearbete från torparna på Hössöhalvön. Vevik blev också rättareboställe.

Antalet stugor på hela Hössöhalvön, om torp, backstugor och undantagsstugor, mangårdar (Julås och Järnsmedbacken), arrendatorsboställen/kronogårdar (Hagstad och Agnäs) och rättarebostället (Vevik) beräknas, uppgick till drygt 30 bostäder vid slutet av 1800-talet. Invånarantalet i dessa kan uppskattas till närmare 200 personer, flertalet sannolikt barn. Många emigrerade till Amerika. Idag bor det omkring 10 personer permanent inom samma område på 6 ställen. Sommartid är det betydligt fler. År 2008 finns det 15 hus som är äldre än 100 år på Hössöhalvön, varav 10 av dem är mer än 150 år gamla.

Torparen "Petter i Bjurkärr"

Arealmässigt var Bjurkärr betydligt större än Vevik, 125 tunnland och 31 kappeland, med i skatt och odlingshänseende var torpen lika stora. Båda torpen brukades vardera i början av 1800-talet av två torpare (totalt fyra) i hälftenbruk med gemensamma ladugårdar.

Den näst sista torparen som bodde mer än 50 år i Bjurkärrs ryggåsstuga var Petter Johan Johansson (1850-1935). "Petter i Bjurkärr" som han kallades, flyttade dit 1874 då han gifte sig med änkan efter tidigare torparen, Anna Petersdr. (f 1839). Petters änkegifte bodde således i Bjurkärr och han flyttade dit några kilometer därifrån, från torpstället Hallen. Petters far Johan var blind men i övrigt stor och lång. Dagsverkerna i Vevik började sommartid när solen gick upp och avslutades vid solnedgången. Petter var också slaktare och styrman på en ångbåt som gick med gods (pråmar och timmersläp) på sjön Åsnen till och från Huseby bruk. Redan 1846 lät grevarna Hamilton bygga och sjösätta den första ångbåten i sjön Åsnen. Åtta barn föddes i stugan, varav tre från hennes tidigare äktenskap. Flera emigrerade till Amerika.

Enligt torpkontraktet, som vanligtvis var på 8 år, skulle Petter fullgöras 4 mansdagsverken per vecka och hans hustru 4 kvinnodagsverken under sommaren. Därutöver var torparen skyldig att "efter varje 18 famnars ved lämna 60 läster kol (ca 120 kubikmeter), såvida veden ej består av gallringsved då överenskommelse måste ske efter vedens beskaffenhet". Kolmilning

skedde av flera torpare på Hössöhalvön och kolen levererades till järnbruket på Huseby. Röken från kolmilorna stod tidvis tät i den gamla häradsskogen.

År 1886 fullgjorde ”Petter i Bjurkärr” 208 mansdagsverken och hans hustru Anna 60 kvinnodagsverken. Han hade därutöver tagit upp 440 tunnor (72,5 kubikmeter) Åsnenmalm (sjömalm) till ett värde av 88 kronor. Arrendet uppgick till 206 kronor. Brukspatron Stephen krävde fiskearrende av torparna och en särskild klausul i vissa torpkontrakt krävde också att de skulle ha särskild uppsikt över tjuvfisket.

2. Kalvshaga m.fl. byars skogslag (även kallat ”byelag”)

Gränsen mellan Kalvsviks sockengräns och Vrankunge by fastställdes i samband med storskiftet 1782 i Vrankunge, utifrån tidigare utplacerade och jordbundna större stenar. Dessa har olika namn med Bräkenskallastenen i norr och därefter Hvitaslätt vid f.d. bataljonsprästabostället Boavred, Högemyrekulle¹⁶ (eller Myrkullastenen) och Lönehultsteden i söder, vid gränsen mot Hössö häradsmänning (Wachttorpet/Nyatorp). Det gamla säteriet och regementskvartermästrebostället Hagstad och f.d. furirsbostället Skärvudde, som tillhör Kalvsviks socken, var skogslagets gräns i söder. Intilliggande Rävsjö var också militärboställe för en fänrik under 1700- och 1800-talet. Båda ingick i Hagstad säteri (donation 1621) och drogs in till kronan vid Karl XI:s reduktion på 1680-talet.

Kalvshaga m.fl. byars skogslag omfattade vid storskiftet år 1784 sammanlagt 17 gårdar om tillsammans 14 1/16-dels mantal. Det stora området sträckte sig från Skärvudde i söder till Odenlanda by i norr. Det var således både ursprungliga ensamgårdar och medeltida byar som ingick i skiftet.

Vid storskiftet av Kavshaga bys utmarker fick militärboställena Skärvudde och Rävsjö först sin mark i ett skifte. Därefter blev de övriga utmarkerna delade i två oxhagar, Västra hult¹⁷ med Uddbacken och Framholmen samt Ulfvahult¹⁸ med Torsholma och Fransholmar. Lotterna var ungefär lika stora och blev fortsatt allmänning för skogslaget.

Intrång och olovandes avverkning på allmänningarna var inte ovanligt. Var de någon från skogslaget som tagit sig extra friheter reglerades det genom bystämman, men var det någon utanför kretsen blev det en sak för häradsrätten. Ett domslut från 1808 hade lett till 3 Rd Banco i böter för brottet och domen lästes upp som varnagel under många år från Kalvsviks predikostol, sista gången 1861 enligt noteringarna.

Laga skifte genomfördes mycket sent för området och under lång tid, mellan åren 1910-1945. Protokollen var omfattande, ca 400 sidor. Genom ägodelningar var antalet gårdsägare då över 30 stycken som skulle enas om villkoren. Förutom skiften inom byarna med utflyttning av hus och ladugårdar skulle enighet också uppnås om den gemensamma ödemarken,

---

¹⁶ Denna sten utgörs av en större stenås, väl synlig i naturen, gränsande mot Myrkullens gård i Vrankunge.

¹⁷ Senare även kallad ”Kobacken”.

¹⁸ Torpstället Ölfvrehult etablerades där för skötsel av gårdsgårdar och mot arrende.

allmänningarna, som låg mellan byarna och ensamgårdar. Man beslutade att behålla denna mark i gemensam ägo.

Skogslaget förvaltar än idag som ekonomisk förening den gamla allmänningens mark om ca 400 hektar, varav hälften är myrmark och resterande skogsmark. Delar av allmänningen har genom nyttjanderättsavtal, bl.a. under slutet av 1980-talet, upplåtits för torvtäkt till Rävsjö Torvindustri AB, ett område som idag är i det närmaste färdigexploaterat. Inför upplåtelsen genomfördes en omröstning mellan delägarnas där en stor majoritet röstade för exploateringen, bl.a. av sysselsättningskäl.

För alla delägarna i skifteslaget avsattes vid lags skifte 1945:

- Rödmyren (Röde myr) 6,1 hektar
- Stormyren (Store mosse) 99,8 ”
- Rävsjömyren (Rävsjömossen) 69,1 ”
- Torpamyren (Mellanmossen) 30,9 ”

För vissa hemman inom skifteslaget (Hjortatorp, Frännafälle, Torstalycke, Degerhaga, Hagsgårde, Hårestorp, Bräkenskalla och Boavred) utlades särskilda samfälligheter:

- Gemensamhetsskog 163,7 hektar

Hösjökärr uteslöts ur fördelningen för hemman inom Kalvshaga: Dess ägare var Frännafälle, Degerhaga, Norra och södra Hårestorp, Bräkenskalla och Boavred. Under 1700-talet förlade Frännafälle sitt soldattorp intill Hösjökärr.

- Hösjökärr 43,1 hektar

Andelstalen för dessa olika typer av samfälligheter beräknades efter delvis olika grunder, dels förmedlat mantal och dels oförmedlat mantal. För förvaltningen av samfälliga ägor gällde tidigare 1921 års lag om förvaltning av bysamfälligheter. Numera gäller 1973 års lag om förvaltning av samfälligheter.

Huseby Förvaltnings AB blev genom ett av Florence Stephens egenhändiga förvärv på 1940-talet ägare till 11 gårdar i Degerhaga, Hårestorp, Bräkenskalla och Kalvshaga. År 1959 avyttrades dessa i samband med Husebyskandalen (rekonstruktionen), med påföljd att Växjö kommun för 350 000 kronor blev köpare då man befarade att ägandet skulle hamna hos en icke önskvärd köpare. Kommunalfullmäktige, som fattade beslutet, utsåg samtidigt en förvaltningskommitté med fem personer, bl.a. Lennart i Torstalycke. Mindre delar av fastighetsbeståndet avyttrades 1960 till bl.a. Herbert Dahl i Bokudden och Axel Johansson i Kalvshaga,

I Kalvsviks sockens husförhörslängder från (1807-1815) fram till (1876-1880) omnämns en vaktstuga i Kalvshaga. Kan det möjligen ha varit boställe för en skogvaktare? Anteckningar om någon skogvaktare har emellertid inte påträffats i skogslagets arkivhandlingar.

Torparen i Ölfvrehult¹⁹, även kallt Oxbacken

Oxbacken, under Bräkenskalla, uppläts med ett nybygge på 1810-talet för att en torpare skulle hålla gårdsgårdar i stånd mellan Övrehult och häradsskogen på Hössön samt mellan Torparmyren och Kalvshaga Torsgårds och Ugglegårds ägor. I arbetet ingick också att hålla vattnet i ordning vid Hösjökärr för kreaturen. Bönderna släppte ända upp till 87 oxar på sommarbete. Midsommarafton kördes dessa ned till sjön vid torpet och räknades. När de var räknade samlades ägarna till allmänningen hos torparen, som då skulle bjuda på traktering som bestod av ett pund (425 gram) kokt braxen och två kannor (5,23) liter brännvin. Då bönderna vara samlade visades också den plats som torparen skulle röjas det året. Torparen fick årligen ha två kobeten i oxhagen och två på myren när roten släpper sina kreatur där och fiske ingick. Antalet kobeten ändrade till tre på Övrehult och ett på myren för de sista torparna.

Bostadshuset i Oxbacken av 10 meter långt, 6 meter brett (60 kvm i byggyta) med 3,40 höga sidoväggar. Det var byggt i timmer, brädfodrat och hade spåntak. På första våningen fanns 2 rum och kök och murverk för köksspis och en kakelugn. Huset hade källare. Ladugården, byggd 1922, var 13 meter lång och 6,320 meter bred (80 kvm i byggyta) med 2,80 höga sidoväggar. Taket var täckt med spån. På torpet fanns dessutom en liten vedbod och verkstad.

Torpkontrakt	Torpare	Arrende/år
1816	Daniel Jönsson	16 Rd 32 r
1844	Daniel Persson (f 1778) o h h Elin Johansdr (f 1787) ²⁰	-
1853	Peter Danielsson (1820-1897) o h h Christina Johansdr. ²¹	25 Rd rmt.
1898	Nils Peter Johansson o h h Britta Stina Jonasdr.	65 kr
1905	Karl Johan Blomqvist o h h Martina Andersson	50 kr
1937	Ivar Danielsson o h h Margit född Blomqvist	50 kr
1943	Auktion på husen	

Den 17 december 1943 hölls auktion på husen i Oxbackem, där boningshuset, verkstad och vedbod såldes till en köpare från Ingelstad och ladugården till Odenslanda. Auktionen inbringade ca 900 kronor för byggnaderna.

På Ölfvrehult fanns också en backstuga som innehades av Johan Johansson Nöjd (1823-1904), gift med Britta Danielsdr.. När han dog tillfördes den uppodlade marken torparen på Oxbacken. Hans hushållerska, Eva Engkvist, bodde därefter kvar i backstugan till 1917. Hon var syster till den liberale riksdagsmannen och nykterhetsvännen Johan Engkvist (1861-1928), handlare och jordbrukare i Dänningelanda.

¹⁹ Torpet var beläget på den oxhage (Ulfvehult) som bildades vid storskiftet 1784. Med modern stavlig heter torpet Övrehult. Ulfahult (under Boavred) nämns i hfl 1871-1895)

²⁰ Familjen hade 7 barn.

²¹ Kontraktet började gälla när Peter Danielssons moder Elin Johansdr. avlider.

3. Vrankunge södra byallmänning och dess utskiftning

Vid Gustav Vasas kyrkoreduktion 1527 fanns i Vrankunge ett frälsehemman, Storegård, och tre krono-, f.d. domkyrko- och Östregård, Västregård och Mellangård. På 1690-talet skatteköptes de tre kronogårdarna och de brukades därefter av självägande bönder.

Vrankunge gamla by gränsade mot de medeltida ensamgårdarna Sunnanvik/Bonäs²², fd majorsbostället Silkesnäs och fd säteriet (16, fänriksbostället och kronogården Agnäs (idag delvis naturreservat) samt Hössöns häradsallmänning och Kalvshaga byelags allmänning. Vrankunge rote omfattar förutom den utflyttade byn även den östra halvan av Hössöhalvön, inkl. Agnäs, Vevik och Bjurkärr.

Vrankunge, med sina fyra huvudgårdar skattlades i Gustav Vasas jordebok år 1540 med ett mantal per gård, totalt fyra mantal, men förmedlades²³ till 2 3/8-dels mantal omkring år 1800. Storskiftet genomfördes i Vrankunge 1765, för utmarker/utägor 1782 och inägor 1803. Byallmännigen söder om byn, som då saknade bebyggelse, delades mellan tre av gårdarna.

Beslut om laga skifte i Vrankunge by fattades av landshövdingen Mörner den 5 maj 1847. Förrättningen, som då berörde ett 20-tal bönder med olika gårdsstorlekar, påbörjades den 1 september och avslutades efter 11 år den 7 juni 1858. Under den tiden skedde flera ägarbyten av de ursprungliga gårdarna. På den utskiftade byallmännigen hade gårdsägarna medgivit torpetableringar mot arrenden/dagsverken. Vid laga skifte återlöstes emellertid torpen, som blev grund för separata gårdar (Myrkullen, Rosenlund och Kålboda) – idag med gräns mot Kalvshaga m.fl. byars skogslag.

---

²² Här bodde bl.a. hembygdsforskaren Gunnar Hyltén-Cavallius, god vän med Georg Stephens. Säteri på 1600-talet under några år, men blev pga. utebliven ståndsmissig byggnation därefter hästhage under Huseby. Har idag en herrgårdsbyggnation och omfattande bruksareal.

²³ Förminskad skatteförmåga.

Häradsvägen mellan Vrankunge och Sirkön, sannolikt vid Myrkullen. Försäljare av krogarbeten. Foto från 1929, Lunds Universitetsbibliotek.

Skiftesarbete inleddes med en genomgång av befintligt kartmaterial, bland annat från storskiftet och kartor från angränsande områden. Efter fastställande av byns yttre och inre gränser vidtog arbetet med att gradera markområdena i olika klasser beroende på jordmån m.m. för att möjliggöra byten av olika skiften. Efter en överenskommelse om markbyten, för att samla markområden och flytta ut gårdar, följde värdering av byggnader och hur de olika jordägarna skulle kompensera varandra – särskilt de som behövde flytta sina hus. Utflyttning av hus och markarronderingen innebar också att en ny ”infrastruktur” behövde uppföras. Gårdar som miste sin tillgång till sjön Åsnen för vatten till sina kreatur fick rätt att leda dessa över grannens ägor. Nya vägar, stängsel och fägator uppfördes. Vid denna tid tillkom många nya stengårdsgårdar. Noggranna protokoll fördes. Av dessa framgår att en viss oenighet givetvis fanns mellan gårdsägarna som slutligen avgjordes genom förrättningsmännen. Protokollen omfattar 110 sidor med mycket detaljerade uppgifter om skiften av jordlotter och flytt av byggnader, gårdsgårdar och vägar m.m. samt kartor.

Vrankunge byalag ombildades efter skiftet av 17 Vrankungebönder och lever kvar än idag som en byggnadsförening. Byarnas gemensamma angelägenheter sköttes förr i tiden av byalaget med ålderman och bisittare - som valdes varje höst och inte fick förtalas mot vite. Budkavel användes för att kalla till möten enligt bystadgan, där fanns också vite om den inte vidarebefordrades skyndsamt. Bystadgan var en samling av praktiska rättregler från slutet av 1700-talet, som omarbetats av Konungens befallningshavare i länet, dvs. landshövdingen med stöd i regelverket, om hur byn skulle sköta sina gemensamma angelägenheter och relationer mellan byborna. Stadgan gällde naturligtvis också för byarna i bl.a. Kalvshaga, Kalvsvik och Hårestorp. Längre tillbaka kom vanligtvis en av Skatelövs socknens sexmän, som satt i

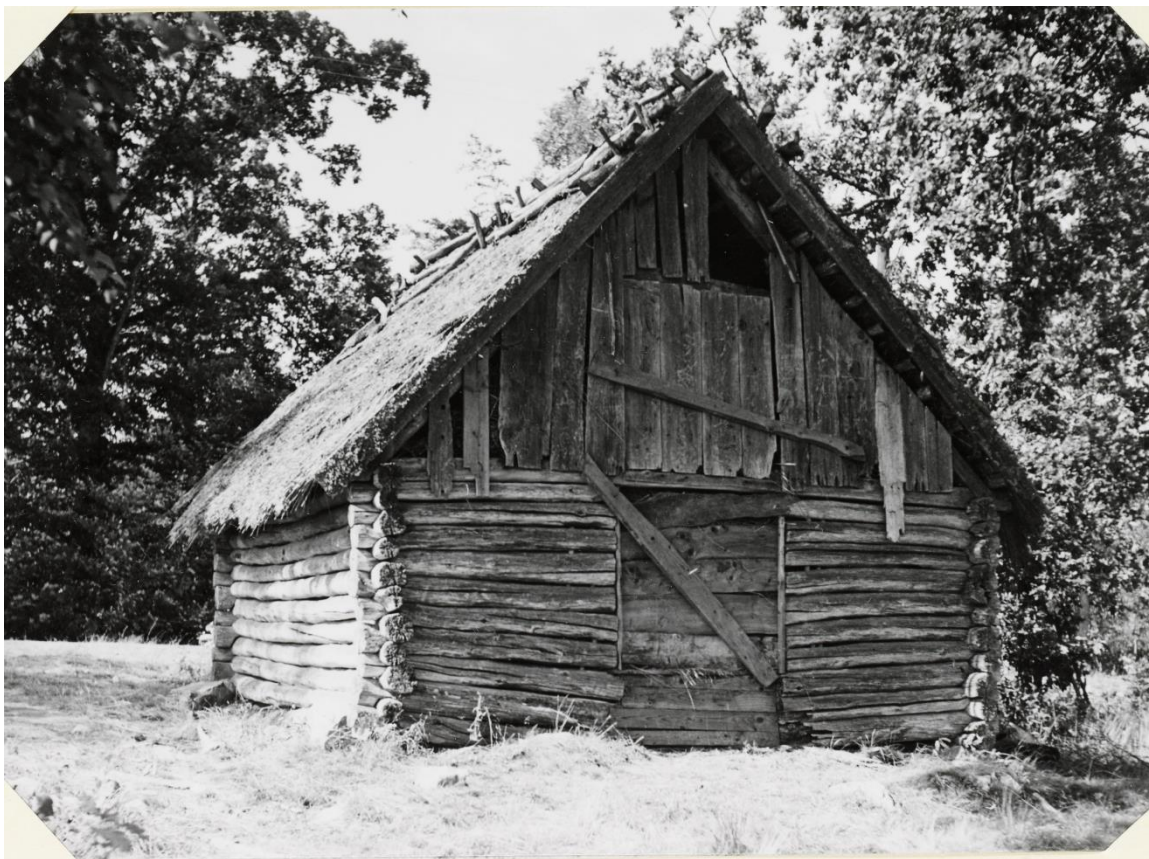
sockenstämman (med ansvar för kyrkans förvaltning, skola och fattigvården) från Vrankunge rote.

4. Hunshult by, Urshult sn.

Den lilla byn Hunshult på norra Sirkön, Urshult sn., tas med för sammanhanget skull då denna bybildning saknade byallmänning. Utmärkande för många orter i södra Småland är ensamgårdarna, som genom seklers arvskiften och ägodelningar fått byliknande strukturer. Hunshult är ett sådant exempel, där de tre gårdarna har bostadshus från mitten av 1800-talet. 1635 års jordebok omnämner Hunshult som kronogård med $\frac{1}{4}$ -dels mantal. I början av 1700-talet delas gården i två odlingslotter och vid sekelskiftet 1800 fanns det tre hemmansdelar om vardera $\frac{1}{8}$ -del, $\frac{1}{16}$ -del och $\frac{1}{16}$, dvs. totalt $\frac{1}{4}$ -dels mantal.

5. Kläcklinge saknar allmänningar

Från 1620-talet var ön eget säteri, donerad till familjen Gyllensparre på Ingelstad, Östra Torsås socken. Den äldsta son Per bekom därefter Kläcklinge till hemvist, men han skötte sig illa varför han måste avstå gården till sin yngre broder Per och själv flytta till Hulevik som också upphöjts till säteri på 1600-talet. Kläcklinge var då endast bebyggd med ett "oskattelagt torp", med påföljd att sätesfriheten drogs in vid Kall XI:s reduktion på 1680-talet, men bestod som frälsehemman fram till 1810.

Gammal hölada på Kläcklinge. Bild från 1942, Lunds universitetsbibliotek

Kläcklinge ägdes i början av 1700-talet av assessor Rudebäck. Det omtalas i Smålands beskrivning att assesorskan Cecilia Magdalena Rudebäck till Kläcklinge år 1735 skänker en vacker oblatask till Kalvsviks kyrka. År 1770 ägdes säteriet av en släkting, assessor C H Bergman, då tillika ägare av Huseby bruk.

Vid storskiftet 1809 delades ön (då benämnd Kläcklinge säteri) mellan fänriken Magnus Ulf sax (död 1799) änka Maria Elisabeth Ulf sax (till hälften omfattande södra delen) och barnen Per (1/5-del inkl. torpet Nabben²⁴), Fredrik (1/5-del inkl. Nyatorp) samt Louisa (1/10-del inkl. torpet Skägganäs). Därefter kom ön att avyttras till bönder som genom arvskiten och försäljningar kom att stycka denna ytterligare i ett stort antal mindre gårdar och lägenheter.

Kläcklingeön var således i stort sett obebodd fram till början av 1700-talet. Med tanke på att Kläcklinge befinner sig i gränstrakterna mellan tre häradar – Kinnevald, Allbo och Konga samt socknarna Urshult, Skatelöv och Kalvsvik - hade det funnits goda skäl för hela ön att bli allmänning. Detta hindrades emellertid genom adelns intrång - av Gyllensparre till Ingelstad. Om Hagstad säteri bestått hade Kläcklinge sannolikt kunnat ingå som en del, tillsammans med Rävsjö, Skärvudde samt gårdarna i Kalvshaga by – den senare utgjorde hemgift till

---

²⁴ Ett av de första torpen på Kläcklinge, från 1700-talet.

William Mans hustru Kristin Ullsax, som också var kusin till Gyllensparre.²⁵ Men, historien kan inte skrivas om.

Av Ingolf Berg, Lidingö
2012-08-15

---

²⁵ Se även Kalvsviks hembygdsbok 2006 om "De tre säterierna i Kalvsviks socken på 1600-talet", sidan 7-32 av Ingolf Berg.